

VÝVOJ RÍMSKEJ ÚSTAVY A VZNIK PRINCIPÁTU

(Rímska ústava obdobia cisárstva – 1. časť)

Marek Prudovič

Abstrakt

Predkladaný článok je prvým z pripravovanej série pod názvom „Rímska ústava obdobia cisárstva“, ktorá má za cieľ popísať rímsku ústavu a jej súčasti v období cisárstva. Prvý článok uvádza čitateľa do problematiky rímskeho práva v kontexte kultúrneho dedičstva a zároveň popisuje jeho systém s užším zameraním na oblasť verejného práva. Následne sa článok zaoberá rímskou ústavou a skúma, aj keď len stručne, jej štruktúru a vývoj od jej vzniku v období kráľovstva až po koniec republiky. Približuje tiež posledné roky rímskej republiky, ako aj dôvody jej zániku. V závere sa článok zameriava na vznik principátu.

Kľúčové slová: Systém rímskeho práva. Rímske verejné právo. Vývoj rímskej ústavy. Rímske kráľovstvo. Rímska republika. Vznik cisárstva.

Abstract

The presented article is the first one from the series under the title “The Roman Constitution of the Imperial Period”, which aims to describe the Roman Constitution and its parts during the period of the Empire. The first article introduces the reader to the issue of Roman Law in the context of cultural heritage, along with the description of its system focusing closely on the area of public law. Furthermore, the article deals with the Roman Constitution and examines, albeit briefly, its structure and development since its establishment in the period of the Kingdom until the end of the Republic. It also approaches the last years of the Roman Republic, as well as the reasons for its abolishment. In the end, the article focuses on the establishment of the Principate.

Key Words: System of Roman Law. Roman Public Law. Development of the Roman Constitution. Roman Kingdom. Roman Republic. Establishment of the Empire.

Úvod

Rímske verejné právo, a to do istej miery vo všetkých fázach vývoja rímskeho štátu¹ a vo všetkých svojich oblastiach², je neoddeliteľnou súčasťou práva takmer všetkých európskych krajín, vrátane práva Slovenska, a jeho prítomnosť pretrváva v rámci tzv. kontinentálneho³, ako aj tzv. angloamerického⁴ právneho systému. Práve z tohto dôvodu si myslíme, že ho nemôžeme vnímať len ako zaniknutý právny systém už neexistujúceho štátu, ale aj ako súčasť spoločného kultúrneho dedičstva celej Európy, respektíve presnejšie západnej civilizácie⁵, v rámci ktorej pretrváva, inkorporovaný do princípov a ustanovení právnych systémov jednotlivých štátov.

Aj keď toto prepojenie je oveľa zreteľnejšie v oblasti súkromného práva, najmä občianskeho, kde sa princípy, ako aj normy, rímskeho práva zachovali až do súčasnosti v takmer nezmennej podobe, sme presvedčení, že podobné prepojenie, aj keď menej zreteľné, môžeme nájsť aj v rámci verejného práva. To síce prešlo podstatnejším a zložitejším vývojom, keďže na rozdiel od súkromného práva bolo podstatne náchylnejšie reagovať na sociálno-ekonomický vývoj spoločnosti, no svoju podstatu si zachovalo.

V zásade môžeme konštatovať, že verejné práva štátov raného stredoveku, ktorý sa datuje práve od zániku Západorímskej ríše v roku 476, sú totožné s tým, ktoré platilo v Západorímskej ríši. Tieto štáty totiž prebrali od Rimanov právo v takej podobe, v akej ho zanechali a ďalej ho už rozvíjali ako svoje vlastné. Stalo sa tak základom ďalšieho právneho vývoja v Európe. V rámci Východorímskej ríše⁶ zase pretrvalo a ďalej sa prirodzene vyvíjalo až do jej zániku v roku 1453, teda na konci stredoveku.

Vplyv rímskeho verejného práva ale môžeme pozorovať aj v neskoršom období, aj keď v rámci západu od stredoveku a v rámci východu od novoveku, bol tento vplyv už len

¹ Fázami vývoja myslíme obdobia rímskeho štátu, teda kráľovstvo, republiku a napokon cisárstvo, ktoré sa ešte ďalej delilo na principát a dominát.

² Teda v oblasti súkromného, ale aj verejného práva.

³ Kontinentálny právny systém, ktorý sa delí na ďalšie subsystemy, je veľký právny systém, do ktorého patria krajiny na európskom kontinente, ako aj krajiny Latinskej Ameriky. Vyznačuje sa významnými podobnosťami naprieč všetkými právnymi systémami jednotlivých štátov, čo ich zároveň odlišuje od ostatných veľkých právnych systémov. Označuje sa aj ako európsky právny systém.

⁴ Angloamerický právny systém, ktorý je z istého hľadiska najpodobnejší kontinentálnemu, je ďalším z veľkých právnych systémov. Je spoločným systémom Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a severného Írska, ako aj všetkých historických britských kolónií, ktoré sú dnes samostatnými štátmi. Medzi najvýznamnejšie patria štáty Commonwealthu a Spojené štáty americké. Označuje sa aj ako *common law*.

⁵ Toto označenie považujeme za presnejšie z dôvodu, že rímske právo nie je len kultúrnym dedičstvom Európy, ale aj ďalších krajín, do ktorých sa rozšírila európska kultúra a síce štáty Severnej a Latinskej Ameriky, Austrália, Nový Zéland a ďalšie, ktoré súhrnne označujeme práve ako západnú civilizáciu.

⁶ Východorímska ríša, v súčasnosti známa aj ako Byzantská ríša, bola pokračovateľom rímskeho štátu a aj keď v období stredoveku prešla značným vývojom, najmä postupným prechodom k feudalizmu osobitného typu a ku stredovekej spoločnosti osobitného typu, stále išlo o rovnaký štát.

nepriamy. Zároveň môžeme v týchto neskorších obdobiach konštatovať, že na jednotlivé štáty už vplýva len určité obdobie vývoja rímskeho práva. Napríklad na monarchie vplývalo najmä obdobie dominátu, kým na moderné demokracie zas obdobie republiky.

Aj keď z uvedeného vyplýva, že pre súčasnosť je najpodstatnejším práve obdobie republiky, myslíme si, že našim spoločným kultúrnym dedičstvom je rímske verejné právo ako celok, a nie len jeho časť. Nakoľko sa obdobiu republiky venuje množstvo najmä zahraničných autorov, a to ako v rámci odborných, tak aj populárno-náučných, diel, rozhodli sme sa spracovať a popularizovať menej akcentované obdobie dejín rímskeho verejného práva, obdobie cisárstva od principátu až po zánik Východorímskej ríše, a to formou série článkov pod názvom „Rímska ústava obdobia cisárstva“, ktorá bude vychádzať v tomto časopise.

Nakoľko sme ale presvedčení, že rímske verejné právo v období cisárstva nie je možné skúmať oddelene, bez základných znalostí predchádzajúceho vývoja, rozhodli sme sa prvý článok venovať exkurzu do vývoja rímskeho verejného práva, a to od jeho vzniku, ktorý korešponduje so založením mesta Rím, až po vznik principátu, v rámci ktorého už hovoríme o verejnom práve v období cisárstva. Nasledujúce články už budú skúmať jednotlivé vývojové etapy rímskej ústavy obdobia cisárstva, a to v období principátu, dominátu a Východorímskej ríše. Posledný článok bude venovaný zhrnutiu a krátkemu exkurzu do neskoršej histórie so zameraním na vplyv a odkaz rímskej ústavy.

System rímskeho práva

Pre úplné pochopenie problematiky je potrebné aspoň stručne pochopiť systém rímskeho práva. Rímske právo totiž tvorilo samostatný, pomerne ucelený, právny systém, ktorý bol v rámci staroveku, resp. presnejšie v období antiky, najkomplexnejším a najrozvinutejším. Vyznačoval sa pritom dualizmom súkromného a verejného práva, ktoré ale nebolo tak striktné a dôsledné, ako v súčasnosti.⁷

⁷ Právny dualizmus označuje stav, v ktorom sa právo delí podľa určitého aspektu na dva samostatné, oddelené, celky. V rámci rímskeho práva to bolo delenie na právo súkromné a verejné, ktoré poznáme aj v súčasnosti a ktoré sa zakladá na tom, či právo upravuje oblasť, ktorá je primárne záujmom jednotlivca, alebo oblasť, ktorá je primárne záujmom celej spoločnosti. Kým v súčasnosti dokážeme tieto dve skupiny zreteľne odlíšiť v rímskom práve to možné nebolo. V súčasnosti napríklad trestné právo zaraďujeme jednoznačne do skupiny verejného práva, pričom chrániť obyvateľstvo je verejným záujmom. V Ríme ale väčšina trestného práva patrila do súkromného práva a len tie najzávažnejšie trestné činy (napr. vlastizrada) patrili do verejného práva.

Súkromné právo v sebe zahŕňalo právo medzi súkromnými osobami. Rimania pritom poznali len dva základné okruhy súkromného práva, a to právo medzi rímskymi občanmi, označované ako *ius civile*⁸ a právo medzi cudzincami, respektíve právo s cudzím prvkom, ktoré označovali ako *ius gentium*⁹. V oboch prípadoch išlo o súkromné právo, ktoré zahŕňalo všetky oblasti súčasného súkromného práva, teda najmä občianske, obchodné, ale aj pracovné právo. Okrem toho vo väčšine prípadov do súkromnej sféry patrilo aj trestné právo. Jediným významným rozdielom medzi týmito dvoma oblasťami bol ~~prítom~~ subjekt, keďže *ius civile* sa uplatňovalo len vo vzťahu medzi rímskymi občanmi, kým *ius gentium* sa uplatňovalo vo vzťahu, v ktorom vystupoval *peregrinus*¹⁰.

Rímske verejné právo bolo samostatné a ďalej sa nedelilo. Zahrňovalo súčasnú oblasť ústavného, správneho a finančného práva, pričom do istej miery obsahovalo aj trestné právo, aj keď len v určitých, najzávažnejších, prípadoch. Normatívnym vyjadrením rímskeho verejného práva bola rímska ústava, ktorá bola ale nepísaná, tvorená prevažne právnymi obyčajami. Ústava teda nemala charakter uceleného právneho dokumentu, ako to poznáme dnes, ale bola neusporiadaným súborom čiastkových ústavnoprávnych úprav.

Prvá rímska ústava, ktorú označujeme aj ako pôvodnú, vznikla podľa tradície v roku 753 pr. n. l. a jej autorom bol prvý rímsky kráľ, Romulus. Táto pôvodná ústava pretrvala až do zániku Východorímskej ríše. Dôvod pritom môžeme hľadať práve v jej forme. Nakoľko bola nepísaná a tvorená obyčajami, prirodzene sa vyvíjala, čo spôsobilo, že počas celej existencie Rímskeho štátu nebola nahradená, ale len viackrát podstatne reformovaná. Je potrebné si preto uvedomiť, že aj keď rímsku ústavu nazývame v jednotlivých fázach vývoja rôzne¹¹, stále ide o tú istú, pôvodnú, ústavu.

Tá bola tvorená, ako sme už uviedli, prevažne obyčajou, teda dlhodobo uznávanou praxou, ktorá v sebe spájala *usus longaevus*¹² a *opinio necessitatis*¹³. Dotvárali ju ale aj ďalšie normatívne dokumenty, t. j. zákony. V období kráľovstva to boli napríklad *leges regiae*¹⁴, ktoré vydávali rímski kráľi, aj keď pravdepodobne len ústne. V období republiky zas *leges*¹⁵, na ktorých sa uznášali ľudové zhromaždenia. V cisárstve akty principa¹⁶, cisára či

⁸ Z lat. = civilné právo.

⁹ Z lat. = právo národov.

¹⁰ Z lat. = cudzinec.

¹¹ Napríklad Serviova ústava, Ústava rímskej republiky alebo Sullova ústava a podobne.

¹² Z lat., princíp, podľa ktorého musela byť právna obyčaj dlhodobo zachovávaná (od nepamäti). Bol jednou z dvoch podmienok, ktoré museli byť splnené, aby mohlo ísť o právnu obyčaj.

¹³ Z lat., princíp, podľa ktorého musela byť spoločnosť presvedčená, že obyčaj je právne záväzná. Bol druhou z podmienok, ktoré museli byť splnené, aby mohlo ísť o právnu obyčaj.

¹⁴ Z lat. = kráľovské zákony.

¹⁵ Z lat. = zákony.

iných ústredných štátnych orgánov. Práve v období republiky a cisárstva pritom dochádza k tomu, že niektoré časti ústavy sú už zachytené aj písomne a preto v týchto obdobiach už nemôžeme hovoriť výhradne len o nepísanej ústave, aj keď väčšina jej písomných súčastí sa nedochovala a tak ich reprodukciu čerpáme len z opisov rímskych a gréckych autorov, väčšinou historikov¹⁷.

Pôvodná rímska ústava v období kráľovstva

Rímske verejné právo vzniklo spoločne so založením mesta Rím v roku 753 pr. n. l., pričom jeho normatívnym vyjadrením bola ústava, ktorej autorstvo sa pripisuje prvému rímskemu kráľovi, Romulovi. Táto ústava sa v nezmenenej podobe zachovala viac ako storočie, kedy ju reformoval šiesty rímsky kráľ, Servius Tullius. Počas tohto obdobia bola v podstate „patricijskou“ ústavou, keďže väčšinu práv poskytovala len patricijom¹⁸. To sa čiastočne zmenilo práve Serviovou reformou, aj keď úplná rovnoprávnosť všetkých rímskych občanov, teda patricijov aj plebejcov, bola dosiahnutá až v období republiky.¹⁹

Už v rámci pôvodnej ústavy ale môžeme rozoznávať počiatky del'by moci, ktoré sa neskôr v období republiky rozvinuli naplno. Preto už v tomto období môžeme o nej hovoriť ako o zmiešanej ústave, aj keď podrobnejšie ju rozpracoval Polybios a to až v rámci obdobia republiky. Jej podstatu videl v del'be moci medzi troma zložkami štátnej moci, pričom tieto tri zložky delil podľa staršej, gréckej, klasifikácie ústav.²⁰ V Ríme tieto zložky tvorili magistráti zastupujúci monarchickú ústavu, senát, ako predstaviteľ aristokratickej ústavy a ľudové zhromaždenia, ktoré stelesňovali demokratickú ústavu.²¹

Tieto tri zložky ústavy boli pritom v rímskej ústave prítomné od jej vzniku až po zánik a väčšina z nich sa v západnej Európe zachovala aj po páde Západorímskej ríše, keďže

¹⁶ Z lat. *princeps senatus* = prvý muž senátu, počas republiky čestný titul udeľovaný rímskym občanom, počas principátu titul cisára.

¹⁷ Tieto časti nachádzame napríklad v rímskych dielach od Tita Livia či Marca Tulia Cicera alebo v gréckych dielach od Polybia či Plutarcha.

¹⁸ Išlo o relatívne samostatnú skupinu obyvateľstva, ktorú by sme mohli označiť aj ako šľachtu. Pozostávala z najstarších a najvýznamnejších rímskych rodov a svoje postavenie odvodzovala od senátorského stavu, ktorý otcom týchto rodov (*pater familias*) zveril Romulus.

¹⁹ MOMMSEN, T. *The History of Rome. Volume I.* New York: Charles Scribner's Sons, 1870.

²⁰ Rôzne typy ústav (rozumej formy vlády), rovnaké ako v Ríme, totiž rozoznávali už starí Gréci a rôzne z nich uplatňovali v jednotlivých *poleis* (mestských štátoch). Pre Athény bola napríklad typickou formou demokracia a v Sparte zas oligarchia. Nebolo ale zvykom, aby grécke *poleis* uplatňovali, aspoň *de facto*, viacero ústav súčasne, tak, ako tomu bolo v Ríme. Republikánska ústava bola preto takpovediac „vynálezom“ Rimanov.

²¹ POLYBIOS. *Dějiny III.* Praha: Arista Baset, 2011.

Germáni tam aj naďalej, do určitej miery, udržiavali rímske zriadenie. V jednotlivých obdobiach ale viackrát podstatnou zmenou prešli ich právomoci a ich postavenie, kedy sa menil význam, ale aj autonómia, jednotlivých zložiek.²²

V období kráľovstva mali najvýznamnejšie postavenie práve magistráti, z ktorých najdôležitejším bol *rex*²³. Môžeme ho charakterizovať ako: „...*hlavu exekutívy, hlavného kňaza, zákonodarcu a najvyššieho sudcu.*“²⁴. Jeho práva boli v podstate vo verejnej sfére neobmedzené, aj keď v súkromnej sfére si bol rovný s ostatnými občanmi. Jediným obmedzením jeho moci boli zákony, ktoré nemohol porušiť a zároveň ich nesmel meniť bez súhlasu senátu a ľudových zhromaždení.²⁵

Ostatní magistráti boli v tomto období len kráľovými asistentmi. Menoval ich sám a zároveň mal právo ich odvolať. Išlo najmä o mestského prefekta²⁶, ktorý spravoval mesto v čase kráľovej neprítomnosti, kvestorov²⁷ a veliteľov²⁸, ktorí spravovali niektoré kráľove záležitosti a medzi-kráľa²⁹, ktorý vládol v období medzi vládami³⁰, od smrti pôvodného kráľa, po zvolenie nového.³¹

Senát bol druhým najvýznamnejším orgánom, pričom vznikol ako: „...*poradný zbor pre podporu jeho [rozumej kráľovej] moci.*“³² Aj keď jeho pôsobnosť ako poradného orgánu sa nikdy nezmenila, svoje právomoci zakladal najmä na postavení svojich členov, ktorých väčšinu tvorili najvýznamnejší rímski občania. Senát mal v období kráľovstva najmä poradnú právomoc, ale zároveň mal aj oprávnenie voliť *interrega*, ktorý musel byť senátorom, čím sa v období *interregna* stával faktickým držiteľom najvyššej vládnej moci. Taktiež, pokiaľ chcel kráľ zmeniť nejaký zákon, vyžadoval sa aj súhlas senátu.³³

Ľudové zhromaždenia boli tretím štátnym orgánom tvoriacim ústavu rímskeho kráľovstva. Pôvodná ústava rozoznávala dve ľudové zhromaždenia, ktoré nazývala komície a síce

²² KRÁL, J. *Státní zřízení římské*. Praha: Jednota českých filologů, 1921.

²³ Z lat. = kráľ. Aj keď v súčasnej odbornej literatúre sa kráľ nezvykne zaraďovať medzi magistrátov, my sme sa rozhodli pre opačný prístup a to najmä z dôvodu, že obsah právomocí kráľa a neskorších magistrátov je takmer totožný, ako aj z dôvodu, že samotní Rimania pravdepodobne vnímali kráľa ako magistráta, čím sme sa snažili zachovať dobový pohľad na problematiku.

²⁴ ABBOTT, F. F. *A History and Description of Roman Political Institutions*. Boston: Ginn & Company, 1901, s. 15.

²⁵ MOMMSEN, ref. 19.

²⁶ Lat. *praefectus urbi*.

²⁷ Lat. *quaestores*.

²⁸ Lat. *tribuni*.

²⁹ Lat. *interrex*.

³⁰ Lat. *interregnum*.

³¹ ABBOTT, ref. 24.

³² LIVIUS, T. *Dějiny*. Praha: Svoboda, 1971, s. 51.

³³ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Praha: Academia, 1988.

kuriátne³⁴ a kalátne komície³⁵. Kalátne komície nemali reálnu moc a slúžili skôr na obradné účely. Tú mali len kuriátne komície, ktoré hlasovali o zákonoch a volili kráľa. Organizované boli podľa kúrií, čo boli zoskupenia desiatich patricijských rodov.³⁶

Rímska ústava prešla v období kráľovstva len jednou významnou zmenou, a to reformou rímskeho kráľa Servia Tullia, ktorý urobil prvý krok k zrovnoprávneniu patricijov a plebejcov, keď zmenil organizáciu ľudových zhromaždení, do ktorých umožnil prístup aj plebejcom. Stalo sa tak vytvorením nových komícií a síce centuriálnych³⁷. Tie boli organizované podľa centúrií, ktoré predstavovali roztriedenie obyvateľstva do skupín po sto mužoch, ktorí sa ďalej zoskupovali v rámci majetkových tried.³⁸ Počas kráľovstva však mali stále najväčšiu moc kuriátne komície a teda, aspoň pre obdobie kráľovstva, táto zmena nebola až tak významná.³⁹

Pôvodná rímska ústava teda bola ústavou zmiešanou, aj keď so silným monarchickým prvkom. Môžeme v nej ale vidieť už rozvinutú deľbu moci, ako aj počiatky suverenity ľudu. Tieto prvky sa pritom najvýraznejšie prejavili na konci kráľovstva, keďže posledný kráľ, Lucius Tarquinius Superbus, bol zvrhnutý práve kvôli porušovaniu rímskej ústavy a kvôli snahe rozšíriť svoju moc nad jej rámec a zároveň na úkor ostatných zložiek moci.⁴⁰

Rímska ústava v období republiky

Obdobie republiky, ako sme už uviedli, sa začalo v roku 510/509 pr. n. l. vyhnaním siedmeho rímskeho kráľa, Lucia Tarquinia Superba. Po zmene systému, ktorá ale nebola významná a samotní Rimania ju ani ako zmenu nevnímali, došlo k ďalšej významnej reforme ústavy, ktorú od tohto obdobia označujeme aj ako ústavu republiky, pričom táto reforma sa najvýznamnejšie dotkla monarchickej formy vlády, magistrátov.⁴¹

³⁴ Lat. *comitia curiata*.

³⁵ Lat. *comitia calata*.

³⁶ BARTOŠEK, ref. 33.

³⁷ Lat. *comitia centuriata*.

³⁸ Čím sa stal rozhodujúcim prvkom majetok a nie príslušnosť k aristokracii. Postupne sa vďaka tomuto ľudovému zhromaždeniu zmazali rozdiely medzi patricijmi a plebejcami, viedlo ale k vytvoreniu nových majetkových aristokracií, a síce nobilita, ktorá pozostávala z rodín senátorov a jazdecku (*jazdcom*, lat. *equites*), ktoré pozostávalo z najbohatších plebejcov.

³⁹ BARTOŠEK, ref. 33.

⁴⁰ LIVIUS, ref. 32.

⁴¹ LIVIUS, ref. 32.

Nedošlo však k zmenám právomocí či postavenia magistrátov, nakoľko prví magistráti republiky, konzuli⁴², si ponechali všetku kráľovskú moc, ale len k určitým obmedzeniam tejto moci, ktoré mali zabrániť jej zneužitiu. Tieto obmedzenia, ktoré môžeme nazvať aj princípmi, sa zachovali počas celého obdobia republiky⁴³ a práve ich porušovanie bolo jednou z príčin jej zániku.⁴⁴

Týmito princípmi boli princíp anuity, kolegiátnosti, zákazu kontinuácie, iterácie a kumulácie úradu. Princíp anuity bol najvýznamnejším a najzreteľnejším princípom, ktorý odlišoval republiku od kráľovstva. Znamenal, že magistráti už neboli volení doživotne, ako králi, ale len na určité, obmedzené, obdobie, pričom toto trvalo zväčša jeden rok. Zároveň už nevládol len jeden magistrát, ale dvaja, ktorí si boli rovní, čo zas určoval práve princíp kolegiátnosti. Zákazy vyjadrovali, že občan nemohol zastávať jeden úrad viackrát za sebou alebo v krátkom časovom odstupe a zároveň nemohol zastávať viacero úradov naraz.⁴⁵

Aj keď pôvodne existovala len konzulská magistratúra, prirodzeným vývojom vznikali nové magistratúry a to z dvoch dôvodov. Prvým bol zväčšujúci sa počet povinností, ktoré konzuli mali a ktoré neboli schopní sami vykonávať. Tak sa stalo, že vznikali nové, konzulom podriadené, magistratúry, ktorým konzuli zverili niektoré svoje právomoci. Druhým bol sociálny vývoj a zrovnoprávnenie plebejcov, ktorí získali svoje vlastné magistratúry.⁴⁶

V rámci tohto vývoja je potrebné spomenúť aj právomoci jednotlivých magistrátov. Pôvodnú právomoc konzulov označujeme ako *imperium*, pričom táto právomoc obsahovala v zásade celú neobmedzenú kráľovskú moc. Vznikom nových magistratúr sa od tejto moci oddelila nová právomoc, ktorá bola menšia a ktorú označujeme ako *potestas*, ktorá sa ešte ďalej delila na všeobecnú a osobitnú. Všeobecná *potestas* bola základnou právomocou, ktorú potrebovali všetci magistráti, aby mohli vykonávať svoje povinnosti. Osobitná *potestas* zas predstavovala špeciálne právomoci zverené jednotlivým magistrátom na výkon konkrétnych úloh. Impérium ostalo ako najvyššia právomoc v rukách najvýznamnejších magistrátov.⁴⁷

⁴² Títo prví magistráti sa pravdepodobne pôvodne označovali ako prétori, no po ďalšom vývoji a vzniku samostatnej prétorskej magistratúry sa už nazývali konzuli. Vzhľadom na zachovanie prehľadnosti sme sa preto rozhodli označovať ich ako konzulov už od počiatku republiky.

⁴³ Aj keď neskorším vývojom a vznikom nových magistrátov došlo k tomu, že niektoré z nich boli pre jednotlivých magistrátov určené inak, než pôvodne pre konzulov.

⁴⁴ LIVIUS, ref. 32.

⁴⁵ BLEICKEN, J. *Die Verfassung der Römischen Republik*. Stuttgart: UTB, 2008.

⁴⁶ POMPONIIUS, S. *Liber singularis enchiridii*. In: BLAHO, P. et al. *Corpus Iuris Civilis Digesta. Tomus I*. Bratislava: EUROKÓDEX, 2008.

⁴⁷ KRÁL, ref. 22.

Ako sme uviedli, prvými magistrátmi boli konzuli, ktorí mali impérium. Pod nimi vznikol úrad prétorov, ktorému bola v dôsledku zväčšujúcej sa populácie zverená od konzulov právomoc súdiť, čím sa stal ďalším magistrátom držiacim impérium. Ďalším vývojom sa počet prétorov rozšíril, najskôr o druhého, cudzineckého prétorov, ktorý mal súdnu moc nad cudzincami a neskôr o ďalších prétorov, keď títo pôvodní už nedokázali sami zvládnuť veľké množstvo súdnych prípadov. Ďalším vývojom, z rovnakého dôvodu, vznikli ešte ďalšie magistratúry a to edilita⁴⁸, kvestúra⁴⁹ a cenzúra^{50,51}.

Okrem toho vznikali nové magistratúry aj ako reakcia na postupné zrovnoprávnenie plebejcov s patricijmi. To sa síce dialo aj prostredníctvom toho, že plebejci sa mohli uchádzať aj o pôvodne patricijské magistratúry, ale zároveň si vytvárali aj nové magistratúry, ktoré boli prístupné len im. Takto vznikli plebejská edilita a plebejská kvestúra, ktoré boli totožné s tými patricijskými, ale aj plebejský tribunát, ktorý bol v sústave magistratúr výnimočný.⁵²

Plebejskí tribúni boli totiž magistráti, ktorých volili plebejci a ktorými mohli byť len plebejci. Napriek tomu, že nemali impérium, mohli zakázať konzulom aj senátu konať, čím mali chrániť plebejcov. Ich oprávnenia boli teda jednými z najvýznamnejších a najsilnejších. Zároveň si myslíme, že ide o ranú a veľmi zaujímavú formu zastupiteľskej demokracie^{53,54}.

Okrem týchto magistratúr, ktoré označujeme ako riadne, teda také, ktoré existovali a boli obsadzované počas celého obdobia republiky v každom roku, existovali ešte aj mimoriadne magistratúry, ktoré boli obsadzované *ad hoc* v prípade potreby. K tým klasickým patrili úrad mestského prefekta a interrega⁵⁵, ako aj diktátora. Diktátor bol magistrát, ktorý bol menovaný konzulmi, ak nastali výnimočné udalosti. Jeho právomoc bola najpodobnejšia kráľovskej, pretože sa naňho neuplatňoval princíp kolegiálnosti a zároveň ho nemohli ovplyvniť ani konzuli či plebejský tribún. Jeho neobmedzenú moc ale kompenzoval

⁴⁸ Edili mali na starosti správu mesta, najmä dohľad nad verejnými miestami a mestskými zásobami.

⁴⁹ Kvestori mali najmä finančné právomoci, starali sa o verejnú pokladnicu.

⁵⁰ Cenzori dohliadali nad verejnou morálkou, zostavovali zoznamy senátorov a jazdcov. Vykonávali cenzus, teda sčítanie ľudu a jeho rozdelenie do majetkových tried. Spolu s kvestormi spravovali štátne financie.

⁵¹ POMPONIUS, ref. 46.

⁵² POMPONIUS, ref. 46.

⁵³ Demokracia v antike nebola ničím výnimočným a bola spoločná pre rímske kráľovstvo, rímsku republiku ako aj pre niektoré *poleis*, napríklad Athény. Išlo však vždy len o priamu a nie zastupiteľskú demokraciu, tak, ako je to bežné v súčasných demokraciách. Plebejského tribúna pritom ako vzor zastupiteľskej demokracie používali autori ústavy USA, pretože tí zastupovali plebejcov pri výkone a ochrane ich práv. O plebejskom tribunáte ale môžeme zároveň uvažovať aj ako o predlohe verejného ochrancu práv.

⁵⁴ POMPONIUS, ref. 46.

⁵⁵ Mestský prefekt a interrex boli pozostatkami kráľovskej ústavy, v rámci ktorej sme ich popísali a nakoľko sa ich právomoci ani postavenie v období republiky nezmenili, nebudeme sa im ďalej venovať.

princíp anuity, keďže diktátor mohol byť menovaný len na obdobie šiestich mesiacov. Funkcia diktátora bola najčastejšie obsadzovaná v období nepokojov.⁵⁶

Vznikali ešte aj špeciálne magistratúry, ktoré boli zriadené len za jediným účelom a po jeho splnení zanikli. K nim patrila napríklad neskorá diktatúra či druhý triumvirát. Tieto dve magistratúry sú ale spojené s krízou republiky a významne prispeli k vzniku principátu a preto sa im budeme venovať až v ďalšej časti tohto článku.

System magistratúr dopĺňali ešte promagistráti. Boli to zväčša bývalí magistráti, ktorým skončilo funkčné obdobie, alebo aj iní občania, ktorí z rôznych dôvodov, ktoré vyžadoval štát, potrebovali impérium. Stalo sa tak prorogáciou impéria, teda časovým predĺžením, ktoré mohol vykonať nový magistrát alebo aj senát. Takto predĺžené impérium sa nazývalo prokonzulské alebo proprétorské impérium.⁵⁷

Ostatné štátne orgány, rovnako ako v období kráľovstva, tvorili senát a ľudové zhromaždenia, tie však neprešli žiadnou významnou zmenou. Senát bol stále poradným orgánom, ktorý mohol radiť magistrátom a ktorý udeľoval súhlas so zákonmi, o ktorých hlasovali ľudové zhromaždenia. Jeho význam ale stúpol, nakoľko noví magistráti nemali len možnosť, ale pri významných záležitostiach aj povinnosť, sa so senátom radiť. Zároveň už členmi senátu neboli len patricijovia, ale aj všetci bývalí magistráti, čím sa zvýšila legitimita a prestíž senátu. Ľudové zhromaždenia si zas zachovali právomoc voliť magistrátov a uznávať sa na zákonoch. Hlavnými komíciami sa však stali centuriátne, ktoré nahradili kuriátne. A vznikli aj nové ľudové zhromaždenia, jedno špecifické, označované ako *concilium plebis tributa*⁵⁸, na ktorom sa schádzali len plebejci a na ktorom sa uznávali na vlastných normách, ktoré sa nazývali plebiscity a volili svojich plebejských magistrátov. Druhým boli tribútne komície⁵⁹, ktoré boli organizované podľa tribuí⁶⁰. Tie boli počas svojho vývoja najskôr podobné plebejskému snemu a neskôr centuriátnymi komíciami, Hlasovalo sa na nich o menej významných zákonoch.⁶¹

Aj v období republiky teda platila pôvodná ústava aj so svojou deľbou moci, ktorá bola ale viackrát reformovaná, najmä vo vzťahu k magistrátom. Práve jej porušovanie, respektíve nedôsledné dodržiavanie ale viedlo, spolu s inými príčinami, v roku 133 pr. n. l. ku kríze, ktorá trvala viac ako storočie a ktorá spôsobila pád republiky a nástup cisárstva a jeho prvého obdobia, principátu.

⁵⁶ POMPONIOUS, ref. 46.

⁵⁷ LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

⁵⁸ Z lat. = plebejský snem.

⁵⁹ Lat. = *comitia tributa*.

⁶⁰ Z lat. *tribes* = okres.

⁶¹ KRÁL, ref. 22.

Kríza republiky a vznik principátu

Kríza republiky bola posledným obdobím rímskej republiky, ktoré trvalo od roku 133 pr. n. l. až do roku 27 pr. n. l., kedy ju nahradilo cisárstvo. Krízu a pád republiky pritom zapríčinili viaceré samostatné krízy, ktoré vychádzali najmä z dejinného vývoja rímskeho štátu, kedy sa rozrastalo jeho územie, zväčšovali sa rozdiely medzi bohatými a chudobnými a ekonomický systém nedokázal udržať tak rozsiahlu ríšu.⁶²

Ku krízam, ktoré viedli k zániku republiky, môžeme zaradiť konkrétne krízu administratívneho systému na ústrednej úrovni, krízu otrokárskoho systému, krízu roľníckej vrstvy, krízu domobraneckej armády, krízu vzťahov medzi metropolou a italskými spojeneckými obcami, krízu vzťahov medzi metropolou a provinciami a nakoniec aj krízu republikánskeho politického systému.⁶³

Myslíme si ale, že pre pochopenie problematiky postačuje vysvetliť len vnútropolitickú situáciu Ríma v 1. storočí pr. n. l. V rámci nej došlo k viacerým zásahom do rímskej ústavy, ako aj k viacerým jej porušeniam zo strany magistrátov, pričom tieto zásahy boli tak významné, že na ich základe označujeme aj reformované ústavy, a to ako Sullovu ústavu a Caesarovu ústavu. Toto obdobie je taktiež úzko spojené s neskorou diktatúrou.⁶⁴

Predlohu principátu totiž môžeme vidieť práve v týchto diktatúrach. Sulla ako aj Caesar vytvorili nový typ diktatúry, ktorý porušoval viaceré princípy, ktoré v rámci republiky platili pre magistratúry. Diktatúru totiž zastávali opakovane, pričom svojimi právomocami zasahovali aj do činnosti riadnych magistrátúr, senátu a ľudových zhromaždení, a to spôsobom, ktorý im ústava neumožňovala, čím značne posilnili svoje postavenie a priblížili sa k absolutistickej vláde. Obaja ale boli neúspešní, Sulla sa nakoniec diktatúry vzdal a Caesar bol zavraždený.⁶⁵

Po Caesarovej smrti sa k moci dostal Gaius Octavianus, Caesarov adoptívny syn, ktorý spolu s Caesarovými spojencami Marcom Antoniom a Marcom Aemiliom Lepidom

⁶² Nakoľko toto obdobie budeme podrobnejšie skúmať aj v nasledujúcom článku tejto série v súvislosti so vznikom principátu a jeho ústavou, v rámci tohto článku poskytneme len zjednodušený exkurz touto problematikou.

⁶³ VYŠNÝ, P. *Svetové dejiny štátu a práva*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2017.

⁶⁴ APPIÁNOS. *Kríze rímskej republiky*. Praha: Svoboda, 1989.

⁶⁵ APPIÁNOS, ref. 64.

vytvoril novú magistratúru, skrátene označovanú ako druhý triumvirát⁶⁶. Ten mal impérium a svojim členom zaručoval *de facto* postavenie diktátorov, aj keď samotná diktatúra bola ešte pred jeho vznikom zrušená zákonom, o ktorý sa zaslúžil Marcus Antonius.⁶⁷

Po rozpade druhého triumvirátu sa o moc uchádzali bývalí triumvírovia, Marcus Antonius a Gaius Octavianus, čo viedlo k občianskej vojne. Po bitke u Actia vyšiel z občianskej vojny víťazne Gaius Octavianus, ktorý ju tým ukončil a priniesol Rimanom mier. V nasledujúcich rokoch prijal rôzne počty od občanov aj od senátu. Doživotne získal titul *princeps senatus* a zároveň častokrát zastával jednotlivé magistratúry, najmä konzulát.⁶⁸

Aj keď *de iure* ostala zachovaná republika a Gaius Octavianus svoju moc odvodzoval z republikánskych inštitúcií, *de facto* výrazne oslabil vplyv senátu aj ľudových zhromaždení a kumuláciou prokonzulskej právomoci a tribúnskej *potestas* vytvoril novú magistratúru, úrad principa.⁶⁹

Aj keď po takmer päťsto rokoch po zániku kráľovstva formálne pretrváva obdobie republiky, v skutočnosti v roku 27 pr. n. l. začína obdobie cisárstva, kedy v Rímskej ríši vládne Octavianus Augustus, prvý rímsky princeps a pôvodné orgány obdobia republiky postupne strácajú svoje postavenie a moc. Zároveň sa vytvárajú nové, cisárske orgány a moc principa, ako najvyššieho magistráta, neustále rastie, čo neskôr vyústi do absolutistickej vlády cisára v období dominátu.

Zhrnutie

Ako sme v článku uviedli, rímsky štát v období cisárstva už prešiel dlhým a zložitým právnym vývojom, ktorý začal v období kráľovstva a ďalej pokračoval v období republiky. Aj keď počas celého tohto obdobia platila pôvodná ústava, ktorú dal Rimanom Romulus, prešla značným vývojom a viacerými reformami, ktoré zmenili jej podstatu z kráľovskej na republikánsku a napokon opäť na kráľovskú, respektíve cisársku. Tento vývoj ale nebol

⁶⁶ Pred ním existoval aj prvý triumvirát, ktorého členmi boli Gaius Iulius Caesar, Gnaeus Pompeius Magnus a Marcus Licinius Crassus. Tento bol ale len faktickým súkromno-právnym spojením bohatých Rimanov, či akousi „gentlemanskou dohodou“, pričom jeho právomoc bola odvodzovaná len od právomoci jednotlivých jeho členov. Druhý triumvirát bol naproti tomu magistratúrou, ktorá bola vybavená svojou vlastnou právomocou, totožnou s konzulskou.

⁶⁷ APPIÁNOS, ref. 64.

⁶⁸ APPIÁNOS, ref. 64.

⁶⁹ BLEICKEN, J. *Augustus. The Biography*. s. l.: Penguin Books, 2016.

reakciou na cieľavedomú činnosť zákonodarcu, ako je tomu v súčasných ústavných systémoch, ale len odrazom dejinného vývoja štátu, s ktorým bola previazaná.

Je totiž potrebné si uvedomiť, že pôvodná rímska ústava bola daná malému mestskému štátu, ktorý sa rozkladal medzi siedmimi rímskymi pahorkami, ale v období krízy republiky rovnaká ústava, aj keď reformovaná, musela pokryť stále sa rozrastajúcu ríšu, ktorá zaberala značnú časť oblasti okolo Stredozemného mora. Myslíme si, že všetky reformy ústavy sú v tomto kontexte logické a pochopiteľné, keďže tie museli reagovať na meniacu sa situáciu.

Livius, keď opisoval koniec kráľovstva, uviedol, že keď králi už nemali čo obci ponúknuť a tá sa nemohla ďalej rozvíjať, dali ľudu slobodu, v dôsledku čoho mohla takto oslobodená obec opäť začať s rozvojom.⁷⁰ Rovnako tak v období krízy republiky, kedy rímskemu štátu hrozil zánik, musela prísť reforma, ktorá by reflektovala jeho vývoj a ktorá by tomuto zániku zabránila. Myslíme si, že touto reformou bol práve vznik principátu a rímska ústava obdobia cisárstva, ktorá umožnila rímskemu štátu ďalej prosperovať a rozvíjať sa a zároveň zaistila mier po dlhých rokoch občianskych vojen.

Ako sme uviedli v úvode, rímska ústava je, podľa nášho názoru, spoločným kultúrnym dedičstvom západnej civilizácie. Aj v tomto článku sme preukázali, že najmä v období republiky poskytla mnohé princípy, ako napríklad suverenitu ľudu či deľbu moci, na ktorých staviame dodnes. Mnohé ďalšie princípy, ako aj základy historických, najmä monarchických, ústav, ale priniesla rímska ústava aj v období cisárstva, čo bolo hlavným podnetom pre napísanie tejto série článkov. V druhom článku, ktorý vyjde v ďalšom čísle tohto časopisu, sa preto zameriame na obdobie principátu, a to najmä na vládu principa Octaviana Augusta, ktorý principát formoval, ako aj na ďalší vývoj ústavy obdobia cisárstva a jej štátnych orgánov v období principátu.

Zoznam bibliografických odkazov:

ABBOTT, F. F. *A History and Description of Roman Political Institutions*. [online]. Boston: Ginn & Company, 1901. 437 s. [cit. 3. 4. 2018]. Dostupné na internete: <https://ia600309.us.archive.org/18/items/historydescripti00abbouoft/historydescripti00abbouoft.pdf>. ISBN neuvedené.

⁷⁰ LIVIUS, ref. 32.

- APPIÁNOS. *Krize římské republiky*. Praha: Svoboda, 1989. 495 s. ISBN 80-205-0060-X.
- BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*. Praha: Academia, 1988. 304 s. ISBN neuvedené.
- BLEICKEN, J. *Augustus. The Biography*. s. l.: Penguin Books, 2016. 771 s. ISBN 978-0-140-29482-8.
- BLEICKEN, J. *Die Verfassung der Römischen Republik*. 8. vyd. Stuttgart: UTB, 2008. 362 s. ISBN 978-3-8252-0460-0.
- KRÁL, J. *Státní zřízení římské*. Praha: Jednota českých filologů, 1921. 304 s. ISBN neuvedené.
- LINTOTT, A. *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 297 s. ISBN 978-0-19-926108-6.
- LIVIUS, T. *Dějiny*. Praha: Svoboda, 1971. 500 s. ISBN neuvedené.
- MOMMSEN, T. *The History of Rome. Volume I*. [online]. New York: Charles Scribner's Sons, 1870. 635 s. [cit. 3. 4. 2018]. Dostupné na internete: <https://ia600700.us.archive.org/18/items/historyofro01momm/historyofro01momm.pdf>. ISBN neuvedené.
- POLYBIOS. *Dějiny III*. Praha: Arista Baset, 2011. 416 s. ISBN 978-80-86410-62-3.
- POMPONIUS, S. *Liber singularis enchiridii*. In: BLAHO, P. et al. *Corpus Iuris Civilis Digesta. Tomus I*. Bratislava: EUROKÓDEX, 2008. 528 s. ISBN 978-80-89363-07-0.
- VYŠNÝ, P. *Svetové dejiny štátu a práva*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2017. 224 s. ISBN 978-80-568-0023-2.